

Rodzicielstwo zastępcze w starości jako kryzys. Nadzieja podstawowa, poczucie uogólnionej własnej skuteczności i orientacja pozytywna rodziców zastępczych w okresie późnej dorosłości

Surrogate parenting in old age as a crisis. Basic hope, generalized self-efficacy and positive orientation of foster parents in late adulthood

Emilia Kardaś-Grodzicka^a

^a Dr Emilia Kardaś-Grodzicka, <https://orcid.org/0000-0002-5824-0512>,
Zakład Psychologii, Instytut Pedagogiki, Uniwersytet Pomorski w Słupsku

Abstrakt: W artykule zaprezentowano wyniki badań własnych przedstawiających różnice w poziomie nadziei podstawowej, poczuciu uogólnionej własnej skuteczności i orientacji pozytywnej w zależności od pełnionej funkcji rodzica zastępczego dla swoich wnuków. W tym celu zastosowano Kwestionariusz Nadziei Podstawowej (BHI-12), Skalę Uogólnionej Własnej Skuteczności (GSES), Skalę Orientacji Pozytywnej (Skala P) oraz ankietę własną. W badaniu wzięło udział 160 osób. Grupę badaną stanowiło 80 rodziców zastępczych w okresie późnej dorosłości. W skład grupy kontrolnej wchodziło 80 osób starszych niepełniących tej funkcji. Analiza statystyczna wykazała istotne statystycznie różnice w poziomie wszystkich badanych zmiennych. Okazało się, że rodzice zastępczy charakteryzują się wyższym poziomem nadziei podstawowej (efekt ten jest silny), wyższym poziomem poczucia uogólnionej własnej skuteczności oraz niższym poziomem orientacji pozytywnej. W przypadku ostatniej zmiennej efekt był bardzo silny. Na tej podstawie można wnioskować, że osoby starsze pełniące funkcję rodziców zastępczych, w sytuacji kryzysu pojawiającego się w rodzinie, polegającego na rozpadzie dotychczasowego sposobu jej funkcjonowania, mając poczucie sprawstwa i przekonanie o możliwości budowania nowego ładu, czyli silną nadzieję podstawową, decydują się na przejęcie opieki nad wnukami. Jednocześnie wyniki badań w zakresie orientacji pozytywnej wskazują, że jest to dla nich sytuacja trudna związana z doświadczeniem mniejszego zadowolenia z siebie i ze swojego życia. Rodzicielstwo zastępcze w późnej dorosłości ukazano jako sytuację trudną, w której dochodzi do zakłóceniem cyklu życia rodziny i cyklu życia człowieka. Sytuacja psychologiczna osób starszych pełniących funkcję rodziców zastępczych dla swoich wnuków jest szczególnie interesująca, ponieważ na naturalny kryzys rozwojowy wynikający z procesu starzenia się, nakłada się dodatkowy kryzys sytuacyjny polegający na utracie przez małoletnich opieki rodziców biologicznych i przejęciu tego obowiązku przez dziadków.

Słowa kluczowe: nadzieja podstawowa, orientacja pozytywna, poczucie uogólnionej własnej skuteczności, rodzicielstwo zastępcze, kryzys

Abstract: The article presents the results of own research presenting differences in the level of basic hope, the sense of generalized self-efficacy and positive orientation depending on the function of a foster parent for one's grandchildren. For this purpose, the Basic Hope Questionnaire (BHI-12), the Generalized Self-Efficacy Scale (GSES), the Positive Orientation Scale (P Scale) and the self-survey were used. 160 people took part in the study. The study group consisted of 80 foster parents in late adulthood. The control group consisted of 80 elderly people who did not perform this function.

Statistical analysis showed statistically significant differences in the level of all the studied variables. It turned out that foster parents are characterized by a higher level of basic hope (this effect is strong), a higher level of a sense of generalized self-efficacy, and a lower level of positive orientation. In the case of the last variable, the effect was very strong. On this basis, it can be concluded that elderly people acting as foster parents, in the situation of a crisis occurring in the family, consisting in the disintegration of the previous way of its functioning, having a sense of agency and conviction that it is possible to build a new order, i.e. a strong basic hope, decide to take over the care of their grandchildren. At the same time, the results of research in the field of positive orientation indicate that it is a difficult situation for them related to the experience of lower satisfaction with themselves and their lives.

Surrogate parenting in late adulthood has been shown as a difficult situation in which the family and human life cycle are disrupted. The psychological situation of elderly people acting as foster parents for their grandchildren is particularly interesting, because the natural developmental crisis resulting from the aging process is superimposed by an additional situational crisis consisting in the loss of the care of the biological parents by the minors and the assumption of this responsibility by the grandparents.

Keywords: basic hope, positive orientation, sense of generalized self-efficacy, surrogate parenting, crisis

1. Rodzicielstwo zastępcze w starości jako kryzys

Rodzina stanowi pierwotne i zarazem najważniejsze środowisko wychowawcze, które kształtuje uczucia, postawy, wywiera znaczący wpływ na powstawanie systemu wartości, norm i wzorców postępowania (Walęcka-Matyja, 2015). W sytuacji kryzysu pojawiającego się w rodzinie generacyjnej, kiedy system rodzinny nie wywiązuje się prawidłowo ze swoich zobowiązań i nie zaspokaja należycie potrzeb funkcjonujących w nim dzieci, może dojść do umieszczenia małoletniego w rodzinie zastępczej, która przejmuje zadania w znacznym stopniu pokrywające się z obowiązkami rodziny biologicznej (Dziennik Ustaw, 2011 r. nr 149 poz. 887). Można więc powiedzieć, że rodzina zastępcza to rodzina, która wychowuje dzieci, których rodzice nie żyją lub nie są w stanie ich wychować (Okoń, 2017).

Problematyka rodzicielstwa zastępczego i zagadnienie zatroszczenia się o małoletnich, którzy z różnych powodów utracili opiekę rodzicielską jest stale aktualna i wymagająca uwagi, na co wskazują dane prezentowane przez Główny Urząd Statystyczny, z których wynika, że na koniec 2022 r. w pieczy zastępczej przebywało 72,8 tys. dzieci pozbawionych całkowicie lub częściowo opieki rodziny naturalnej. W porównaniu z 2021 r. liczba dzieci przebywających w pieczy zastępczej zwiększyła się o 0,7% (Główny Urząd Statystyczny, 2022), co nie daje powodów do radości. Specyfiką systemu opieki zastępczej w Polsce jest wyraźna dominacja rodzin zastępczych spokrewnionych z dzieckiem. W 2022 roku wśród rodzin zastępczych rodziny spokrewnione stanowiły 64,1%, rodziny niezawodowe – 30,1%, a rodziny zawodowe – 5,8% (Główny Urząd Statystyczny, 2022). Zgodnie z aktualnie obowiązującą ustawą o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, rodziny zastępcze spokrewnione z dzieckiem mogą być tworzone tylko przez wstępnych, czyli przez dziadków i pradiadków lub rodzeństwo (Dziennik Ustaw 2011 r. nr 149 poz. 887). Z danych Głównego Urzędu Statystycznego wynika, że 52,8% osób pełniących funkcję rodziny zastępczej było w wieku 51 – 70 lat (Główny Urząd Statystyczny, 2022), co wskazuje na zaawansowany wiek opiekunów i dominację rodzin zastępczych two-

rzonych przez dziadków. Sytuacja ta prawdopodobnie nie ulegnie zmianie, gdyż rozwój opieki zastępczej w Europie podąża w kierunku rozbudowy form opieki w bliższej i dalszej rodzinie, czyli zatrzymania dziecka w rodzinie spokrewnionej, co jest to zgodne z ideą podejścia środowiskowego do opieki nad dzieckiem, który postuluje, aby koncentrować się na odkrywaniu zasobów obecnych w rodzinie (Ruszkowska, 2013). Przejęcie opieki przez dziadków wydaje się najmniej drastycznym rozwiązaniem, które zapewnia ciągłość opieki i zachowanie więzi rodzinnych, przy jednoczesnej ochronie przed zaniedbaniem (Ruszkowska, 2013; Winogrodzka, 2007).

Istnieje wiele badań prowadzonych w różnych krajach porównujących funkcjonowanie rodzin zastępczych spokrewnionych i niespokrewnionych z dzieckiem (Burgess, Rossvoll, Wallace, Daniel, 2010; Vanschoonlandt, Vanderfaillie, Van Holen, De Maeyer, Andries, 2012). Przykładem mogą być badania prowadzone w Stanach Zjednoczonych, z których wynika, że rodzice zastępczy spokrewnieni z dzieckiem w porównaniu z rodzicami niespokrewnionymi są starsi, mają niższe wykształcenie i większe trudności finansowe (Metzger, 2008). Na uwagę zasługują także badania Farmer (2009), w których analizowano specyfikę funkcjonowania tych dwóch typów rodzin zastępczych. Wykazano, że opiekunowie z rodzin zastępczych spokrewnionych są bardziej zaangażowani w opiekę i wychowanie podopiecznych, odczuwają większą satysfakcję z relacji z dziećmi i są z nich bardziej zadowoleni, w porównaniu z rodzicami zastępczymi niespokrewnionymi. Krewni sygnalizowali jednak wyższy poziom stresu, co może być związane z działaniem takich stresorów jak kłopoty zdrowotne lub finansowe.

Podjęcie się funkcji rodzica zastępczego w okresie późnej dorosłości bez wątpienia jest sytuacją trudną. Można przypuszczać, że nakładane na osoby starsze zadania związane z wychowaniem wnuków kolidują nieraz z prawem wynikającym z wieku do odpoczynku oraz mogą utrudniać proces radzenia sobie z kryzysem starości i zaburzać realizację zadań charakterystycznych dla tego etapu życia. Mimo tego, że starość jest ostatnią fazą rozwoju w cyklu życia człowieka i może

kojarzyć się ze spokojem i stagnacją to jednak nie jest pozbawiona wyzwań i sytuacji trudnych, które mogą prowadzić do kryzysu (Olszewski, 1998).

„Kryzys jest stanem dezorganizacji, w którym człowiek staje w obliczu zniweczenia ważnych celów życiowych lub głębokiego zaburzenia swego cyklu życiowego i metod radzenia sobie z czynnikami stresującymi” (Szatur-Jaworska, Błędowski, Dziegielewska, 2006, s. 65). Kryzysy ze względu na przyczyny i treść doświadczeń dzielą się na kryzysy rozwojowe i sytuacyjne (Steuden, 2006). Według koncepcji rozwoju psychospołecznego Eriksona w okresie późnej dorosłości mamy do czynienia z kryzysem rozwojowym integralność *vs* rozpacz (Erikson, 2002). Pozytywnie rozwiązany kryzys starości prowadzi do poczucia wewnętrznej integralności, które przejawia się życzliwością wobec innych, wysokim poczuciem własnej wartości, zadowoleniem z aktualnego życia, pozytywnym bilansem własnego przeszłego życia, pogodzeniem się z faktem nieuchronności śmierci, ciekawością wobec świata, chęcią dzielenia się własnymi przemyśleniami i doświadczeniami z osobami młodszymi (Brzezińska, Appelt, Ziółkowska, 2016). Nerozwieszony kryzys tego okresu prowadzi do rozpacz i jest związany z niemożnością pogodzenia się z faktem zbliżającego się końca życia oraz uczuciem żalu za niewykorzystanymi, utraconymi szansami, dominacją poczucia goryczy, pesymizmem i oporem przed zmianą (Brzezińska, Hejmanowski, 2016).

Z kolei kryzysy sytuacyjne dotyczą zdarzeń losowych. W starości człowiek narażony jest na działanie licznych stresorów, które mogą powodować stres i utrudniać proces adaptacji. Faktem jest, że seniorzy doświadczają więcej wydarzeń o charakterze utraty, niż osoby młodsze (Kuryś-Szyncel, 2017). Rzadko bywa tak, że występują one pojedynczo. W tym okresie istnieje bardzo duże prawdopodobieństwo ich kumulacji. Do najczęściej występujących w starości zdarzeń krytycznych należą: utrata bliskich osób, utrata zdrowia, utrata statusu ekonomicznego i społecznego, utrata prestiżu i przydatności a także zmierzenie się z perspektywą zbliżającego się kresu życia (Straś-Romanowska, 2009).

Steuden (2016) podzieliła te trudności na kilka grup związanych z:

- sytuacją finansową, lokomocją, codziennymi obowiązkami domowymi;
- nabyciem nowych umiejętności niezbędnych przy obsłudze urządzeń technicznych;
- zmianami w relacjach z rodziną i najbliższym otoczeniem;
- zmianą miejsca zamieszkania związaną z sytuacją finansową bądź zdrowotną;
- negatywnym bilansem własnego życia, negatywna samooceną, brakiem akceptacji;
- negatywnymi zdarzeniami życiowymi (śmierć bliskiej osoby, pogorszenie stanu zdrowia).

Zaprezentowana na początku artykułu statystyka ukazuje skalę zjawiska przejmowania opieki nad wnukami przez osoby starsze i potwierdza zasadność prowadzenia badań w tym obszarze, z uwzględnieniem perspektywy rodziców zastępczych i sposobu przeżywania przez nich tej trudnej i wymagającej roli. Sytuacja psychologiczna osób starszych pełniących funkcję rodziców zastępczych dla swoich wnuków wydaje się być szczególnie interesująca, ponieważ na naturalny kryzys rozwojowy wynikający z procesu starzenia się, nakłada się dodatkowy kryzys sytuacyjny polegający na utracie przez dzieci opieki rodziców biologicznych i przejęciu tego obowiązku przez dziadków. W tym przypadku dochodzi więc do zakłócenia cyklu życia rodziny i cyklu życia człowieka, co z pewnością niesie określone konsekwencje dla funkcjonowania omawianej tu grupy seniorów. Powstaje zatem pytanie, które analizowane jest w niniejszym artykule o znaczenie funkcji rodzica zastępczego dla procesu adaptacji do starości, które wyraża się w poziomie orientacji pozytywnej, oraz o zasoby, które pozwalają poradzić sobie z sytuacją trudną, takie jak nadzieja podstawowa i poczucie uogólnionej własnej skuteczności.

2. Nadzieja podstawowa, poczucie uogólnionej własnej skuteczności i orientacja pozytywna – charakterystyka badanych zmiennych

2.1. Nadzieja podstawowa

Pojęcie nadziei podstawowej wprowadził Erikson (2002), który zakładał, że kształtuje się ona we wczesnych etapach rozwojowych, w ramach budowania więzi rodzinnych. Autor wskazuje doświadczenie powtarzalności i przewidywalności zdarzeń oraz zaspokojenie potrzeb dziecka przez otoczenie jako niezbędne warunki do wykształcenia się silnej nadziei podstawowej.

Według tej koncepcji nadzieja podstawowa jest głęboko zakorzenionym, zgeneralizowanym przeświadczeniem jednostki o tym, że świat jest uporządkowany i sensowy oraz zasadniczo przychylny ludziom. Jest to założenie mówiące o regularności i celowości pewnych zjawisk zachodzących w świecie, a w konsekwencji celowości świata jako całości. Przekonania te są częścią światopoglądu jednostki, dają podstawy do interpretowania przyszłych zdarzeń. Nadzieja podstawowa opisywana jest jako względnie stabilna struktura osobowościowa, która jest podstawą konstruktywnego reagowania jednostki na nowe sytuacje i okoliczności rozpadu dotychczasowego ładu. Jest ona tym większa, im pewniejsze są subiektywne przekonania jednostki o sensownym i pozytywnym charakterze rzeczywistego świata (Trzebiński, Zięba, 2003a).

Wyniki prowadzonych badań wskazują na liczne psychologiczne korzyści płynące z nadziei podstawowej. Badania dowodzą, że poziom nadziei podstawowej ma znacznie w kształtowaniu adaptacji do nieodwracalnej straty oraz mobilizowaniu jednostki do tworzenia i poszukiwania nowych wyzwań życiowych (Byra, 2014). Ponadto osoby o silnej nadziei podstawowej szybciej przechodzą proces przyjmowania straty, wykazując wyższą gotowość do konstruowania alternatywnego ładu własnej egzystencji, są bardziej zadowolone ze swojego życia oraz przeżywają więcej pozytywnych emocji (Trze-

biński, Zięba, 2003a). Charakteryzują się wyższym dobrostanem psychicznym, satysfakcją z życia oraz pozytywnym nastrojem (Krok, 2013). Nadzieja podstawowa pozytywnie wiąże się z otwartością na doświadczenie, sprzyja wybaczeniu doznanych krzywd i doświadczaniu wdzięczności za otrzymane dobro i pomoc (Gruszecka, Trzebiński, 2012).

Nadzieja podstawowa jest więc szczególnie wartościowym zasobem osobistym w okresie późnej dorosłości sprzyjającym radzeniu sobie z doświadczanymi w tym okresie życia licznymi stratami a w przypadku rodziców zastępczych z rozwiązaniem kryzysu w systemie rodzinnym.

Poczucie uogólnionej własnej skuteczności

Twórcą pojęcia spostrzeganej własnej skuteczności jest A. Bandura (1977, za: Juczyński, 2000), który zakładał, że jej poziom ma związek z motywacją do działania. Zgodnie z założeniami teorii społeczno-poznawczej, zachowaniami człowieka kierują oczekiwania dotyczące: sytuacji, wyniku działania oraz własnej skuteczności. Oczekiwanie własnej skuteczności dotyczy samego zachowania i jest częścią kontroli osobistego działania (Bandura, 2007). Poczucie własnej skuteczności jest więc przekonaniem jednostki, że z powodzeniem może wykonać czynności niezbędne do osiągnięcia zamierzonych wyników w określonej sytuacji życiowej (Heszen, Sęk, 2007; Juczyński, 2009).

Badania pokazują, że wysokie poczucie własnej skuteczności jest związane z mobilizacją do działania, gotowością do inwestowania energii, wytrwałością, zdolnością do pokonywania przeszkód oraz dobrym samopoczuciem (Oleś, 2009). Niskie poczucie własnej skuteczności związane jest natomiast z doświadczaniem bezradności, lęku, smutku i przygnębienia. U takich osób potencjalna przeszkoda postrzegana jest jako przekraczająca możliwości jej sprostania, co w konsekwencji prowadzi do wycofania i rezygnacji z działania (Heszen, Sęk, 2007; Juczyński, 2009; Poprawa, 2001). Osoby posiadające wysokie poczucie własnej skuteczności wykazują się silniejszą motywacją do podejmowania różnych zachowań, kontynuowania ich pomimo trudności i utrzymania wysiłków umożliwiających zakończenie działania. Osoby takie skuteczniej radzą sobie w sytuacji stresowej, wykazując niższą oceną natężenia stresu,

słabsze fizjologiczne jego wskaźniki oraz proaktywne radzenie sobie (Brzezińska, 2011; Pervin, John, 2002). Można zatem wnioskować, że poczucie własnej skuteczności rozumiane jako względnie trwałe i zgeneralizowane przekonanie o tym, że dysponuje się zasobami, które pozwalają zmierzyć się z różnymi trudnymi sytuacjami w okresie późnej dorosłości sprzyja efektywnemu radzeniu sobie z kryzysem starości i wyzwaniem jakim jest opieka nad wnukami w okresie późnej dorosłości.

2.2. Orientacja pozytywna

Koncepcję pozytywnej orientacji stworzył G.V. Caprara w 2009 roku (Caprara, 2009). Definiuje ją jako podstawową cechę osobowości, która jest stałą właściwością odzwierciedlająca ogólną skłonność do odbierania różnych doświadczeń życiowych w sposób pozytywny (Caprara, 2009; Caprara i in., 2012). Oznacza naturalną tendencję jednostki w kierunku korzystnej oceny samego siebie, wysokiej satysfakcji z życia i wysokiej oceny szans realizacji celów, co przekłada się na zaangażowanie w dążenia życiowe i wysoką ocenę jakości życia (Łaguna, Oleś, Filipiuk, 2011). W tym rozumieniu orientacja pozytywna jest traktowana jako wrodzona, genetycznie uwarunkowana dyspozycja, która odpowiada za adaptacyjne funkcjonowanie jednostki. Podstawowe założenie teorii głosi, że „postrzeganie siebie, życia i przyszłości w pozytywny sposób, świadczy o podstawowej predyspozycji, pełniącej ważną biologiczną funkcję – czynienia człowieka skłonny do radzenia sobie w życiu mimo porażek, przeciwności losu i perspektywy śmierci. Takie spojrzenie na rzeczywistość jest potrzebne ludziom po to, aby się rozwijać, dbać o życie mimo nieuchronności jego kresu.” (Sobol-Kwapińska, 2014, s. 78). Zmienna ta jest szczególnie interesująca ponieważ łączy w sobie trzy komponenty: samoocenę, optymizm i satysfakcję z życia (Łaguna i in., 2011; Sobol-Kwapińska, 2014). Orientacja pozytywna związana jest z radością życia, świadomością sensu życia i stanowi przeciwieństwo triady depresyjnej według Becka.

Przekonanie człowieka o tym, że jest godny szacunku, że życie jest wartościowe i że przyszłość jest obiecująca, pozwala na radzenie sobie utratami, co jest

wyjątkowo istotne w okresie starości, kiedy następuje kumulacja wydarzeń typu strata. W niniejsze artykule przyjęto założenie, że poziom orientacji pozytywnej będzie odzwierciedlał poziom adaptacji osób starszych pełniących funkcję rodziców zastępczych.

3. Założenia metodologiczne badań własnych

3.1. Cel i metody badań

W niniejszym artykule przedstawiono wyniki badań własnych dotyczących różnicy w zakresie poziomu nadziei podstawowej, poczucia uogólnionej własnej skuteczności oraz orientacji pozytywnej w zależności od pełnionej funkcji rodzica zastępczego. Zaprezentowane wyniki są jedynie częścią większego projektu badawczego poświęconego analizie psychospołecznego funkcjonowania osób starszych pełniących rolę rodziców zastępczych. Zainteresowanego czytelnika odsyłam do publikacji *Bilans zysków i strat a wybrane zasoby osobiste rodziców zastępczych u progu starości. Aspekty psychologiczno-pedagogiczne* (Kardaś-Grodzicka, 2020).

Zawarte w opracowaniu wyniki badań dotyczą poszukiwania odpowiedzi na postawione pytanie badawcze: *czy funkcja rodzica zastępczego w późnej dorosłości różnicuje poziom nadziei podstawowej, poczucia uogólnionej własnej skuteczności i orientacji pozytywnej?* Na jego podstawie sformułowano następującą hipotezę badawczą: Osoby starsze pełniące funkcję rodzica zastępczego różnią się pod względem poziomu nadziei podstawowej, poczucia uogólnionej własnej skuteczności i orientacji pozytywnej od osób w późnej dorosłości niepełniących tej funkcji. Do analizy różnic w zakresie wyżej wymienionych zmiennych zastosowano test istotności różnic test t-Studenta dla prób niezależnych.

W badaniach zastosowano następujące metody badawcze:

1. Kwestionariusz Nadziei Podstawowej (BHI-12) J. Trzebiński, M. Zięba. Jest to narzędzie samoopisowe, które służy do pomiaru poziomu nadziei podstawowej rozumianej jako przeświadczenie

człowieka o uporządkowaniu i sensowności świata oraz jego przychylności ludziom (Trzebiński, Zięba, 2003b). Kwestionariusz składa się z 12 twierdzeń. Badany określa w jakim stopniu zgadza się z każdym z nich, korzystając z 5-stopniowej skali od 1 – zdecydowanie nie zgadzam się do 5 – zdecydowanie się zgadzam. Wynik to suma punktów, stanowiąca wskaźnik ogólnego poziomu nadziei podstawowej. Im wyższy wskaźnik, tym silniejsza nadzieja podstawowa. Wskaźnik zgodności wewnętrznej alfa Cronbacha wynosi 0,70. Stabilność narzędzia mierzona r-Pearsona wynosi 0,62.

2. Skala Orientacji Pozytywnej (Skala P) M. Łaguna, P. Oleś, D. Filipiuk. Jest krótką metodą do pomiaru orientacji pozytywnej skonstruowaną przez Caprara i współpracowników (Caprara i in., 2012), a w Polsce zaadaptowaną przez Łagunę, Olesia oraz Filipiuka (2011). Stanowi ona zmienną latentną wyższego rzędu łączącą w sobie trzy komponenty: samoocenę, optymizm i satysfakcję z życia (Caprara, 2009). Skala zbudowana jest z 8 twierdzeń, wszystkie mają charakter diagnostyczny. Wynik stanowi suma punktów – im jest wyższy, tym wyższy poziom pozytywnej orientacji (Łaguna i in., 2011).
3. Skala Uogólnionej Własnej Skuteczności (GSES) autorstwa R. Schwarzera, M. Jerusalema, w polskiej adaptacji Z. Juczyńskiego (2009). Bada siłę ogólnych przekonań jednostki, wyrażających jej przeświadczenie, co do poradzenia sobie z trudnymi sytuacjami i przeszkodami. Przeznaczona jest do badania osób zdrowych i chorych. Składa się z 10 stwierdzeń wchodzących w skład jednego czynnika. Na każde pytanie badany ma możliwość wyboru czterech odpowiedzi: od *Nie*, za które otrzymuje 1 punkt, do *Tak*, za które otrzymuje 4 punkty. Suma wszystkich ocen daje ogólny wskaźnik poczucia własnej skuteczności, który może mieścić się w granicach od 10 do 40 punktów. Im wyższa ocena, tym większe poczucie własnej skuteczności. Średni współczynnik alfa Cronbacha wynosi 0,85. Rzetelność skali oceniana w grupie 85 osób metodą test-retest (po 5 tygodniach) wynosiła 0,78. Trafność skali oceniono porównując wyniki 496 osobowej grupy

z wynikami uzyskanymi za pomocą innych metod (Juczyński 1997). Średni wynik dla całej grupy wynosi 27,32 i jest zbliżony do przeciętnego wyniku wersji oryginalnej.

3.2. Charakterystyka badanych grup

Badaniami postanowiono objąć osoby w okresie późnej dorosłości pełniące funkcję rodziców zastępczych dla swoich wnuków. Do badań zakwalifikowano więc tylko opiekunów z rodzin zastępczych spokrewnionych z dzieckiem. Jako dolną granicę wieku ustalono 60 lat. Górną granicą wieku było 75 lat.

Ze względu na wiek osób badanych badania przeprowadzono indywidualnie, obejmowały one rozmowę z osobą badaną oraz wyjaśnienie instrukcji do kwestionariusza. Następnie odpowiedzi badanych wprowadzono do bazy danych i poddano analizie statystycznej.

W badaniu uczestniczyło łącznie 160 osób starszych. Grupę badaną stanowiło 80 osób w wieku późnej dorosłości pełniących funkcję rodziców zastępczych dla swoich wnuków, w tym 48 kobiet (60%) i 32 mężczyzn (40%). W skład grupy kontro-

Tabela 1. Analiza częstości płci badanych w obu grupach

		Częstość	Procent
Grupa badana	Kobiety	48	60,0
	Mężczyźni	32	40,0
	Ogółem	80	100,0
Grupa kontrolna	Kobiety	50	62,5
	Mężczyźni	30	37,5
	Ogółem	80	100,0

Tabela 2. Statystyki opisowe wieku badanych w obu grupach

		M	SD	Mdn
Wiek	Grupa badana	67,03	3,83	67,00
	Grupa kontrolna	68,04	3,42	67,50

Inej wchodziło 80 osób w okresie późnej dorosłości niepełniących funkcji rodzica zastępczego, w tym 50 kobiet (62,5%) i 30 mężczyzn (37,5%).

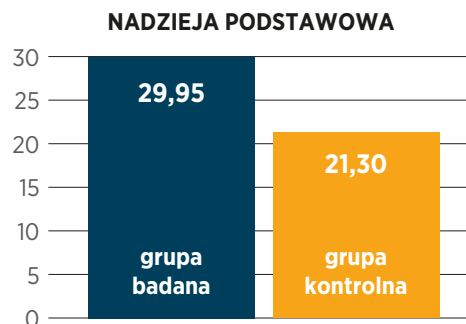
Wiek osób w grupie badanej mieścił się w przedziale 62-75 lat a średnia wieku w tej grupie wyniosła 67 lat. W grupie kontrolnej natomiast najmłodsza badana osoba miała 61 lat a najstarsza 74 lata a średni wiek dla tej grupy to 68 lat.

4. Nadzieja podstawowa, orientacja pozytywna i poczucie uogólnionej własnej skuteczności rodziców zastępczych w okresie starości – wyniki badań

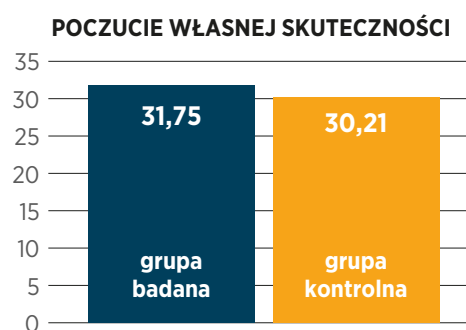
Pierwszą analizowaną zmienną była nadzieja podstawowa. Analiza statystyczna wykazała, że obie badane grupy istotnie różnią się od siebie w zakresie tej zmiennej – $t(133,32) = 12,402; p < 0,001; 95\% CI [7,270; 10,030]; d = 1,961$. Uzyskany efekt jest silny. Osoby z grupy badanej uzyskały istotnie statystycznie wyższe wyniki w skali nadziei podstawowej ($M = 29,95; SD = 3,33$), niż osoby z grupy kontrolnej ($M = 21,30; SD = 5,28$). Wynik oznacza, że osoby starsze pełniące funkcję rodzica zastępczego dla swoich wnuków charakteryzuje silniejsza, niż inne osoby starsze nadzieja podstawowa. Graficzną prezentację wyników zawiera Rysunek 1.

Kolejna analiza istotności różnic dotyczyła poczucia uogólnionej własnej skuteczności. W tym przypadku również uzyskano istotną statystycznie różnicę między grupami – $t(158) = 2,046; p < 0,05; 95\% CI [0,053; 3,022]; d = 0,324$. Osoby z grupy badanej uzyskały średnio wyższe wyniki dla poczucia własnej skuteczności ($M = 31,75; SD = 4,35$), niż osoby z grupy kontrolnej ($M = 30,21; SD = 5,12$). Siła tego efektu jest jednak słaba. Oznacza to, że rodzice zastępczy w późnej dorosłości charakteryzują się wyższym poczuciem uogólnionej własnej skuteczności, niż inne osoby starsze. Graficzną prezentację wyników zawiera Rysunek 2.

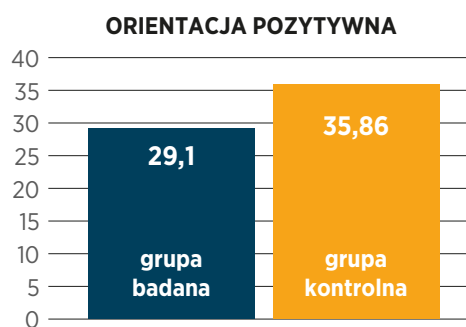
Ostatnią analizowaną zmienną była orientacja pozytywna. W tym przypadku uzyskano istotną statystycznie różnicę między badanymi grupami

Rysunek 1. Poziom nadziei podstawowej u osób starszych w zależności od pełnionej funkcji rodzica zastępczego.

Rysunek 2. Poczucie uogólnionej własnej skuteczności u osób starszych w zależności od pełnionej funkcji rodzica zastępczego.

Rysunek 3. Poziom orientacji pozytywnej u osób starszych w zależności od pełnionej funkcji rodzica zastępczego.

– $t(143,22) = 11,758; p < 0,001; 95\% CI [-7,899; -5,626]; d = 1,859$. Grupa badana złożona z osób pełniących funkcję rodzica zastępczego w późnej dorosłości cechowała się istotnie niższą orientacją pozytywną ($M = 29,10; SD = 4,18$), niż grupa kontrolna

($M = 35,86$; $SD = 3,00$). Efekt ten jest bardzo silny, co oznacza, że pełnienie funkcji rodzica zastępczego w późnej dorosłości silnie różnicuje poziom orientacji pozytywnej w stosunku do osób, które takiej funkcji nie pełnią. Graficznie wartości orientacji pozytywnej w obu grupach ilustruje Rysunek 3.

Dyskusja i wnioski z badań

Zaprezentowana powyżej analiza statystyczna wykazała różnice w zakresie wszystkich badanych zmiennych. Potwierdziło się zatem założenie Autorki, mówiące o tym, że osoby starsze, które podejmują się funkcji rodziców zastępczych dla swoich wnuków są specyficznym funkcjonującą grupą seniorów. Są to osoby posiadające zasoby osobiste, które pomagają im w przyjęciu na siebie tej jakże wymagającej roli. Jednocześnie sytuacja ta jest dla nich wyzwaniem, trudnością wiążącą się z doświadczeniem mniejszego zadowolenia i satysfakcji z życia.

Uzyskane wyniki wskazują, że rodzice zastępczy charakteryzują się silniejszą, niż inne osoby starsze nadzieją podstawową oraz poczuciem uogólnionej własnej skuteczności. Na tej podstawie można wnioskować, że seniorzy podejmujący się opieki nad wnukami w sytuacjach trudnych potrafią reagować w sposób konstruktywny, efektywnie radzą sobie ze stresem, stosując strategie zorientowane na rozwiązanie problemu. Można przypuszczać, że cechy te sprawiają, że w sytuacji poważnego kryzysu pojawiającego się w systemie rodzinnym, polegającego na destabilizacji dotychczasowej organizacji życia rodzinnego, przejmują na siebie odpowiedzialność za rozwiązanie problemu i odważnie decydują się na podjęcie wyzwania, jakim jest utworzenie rodziny zastępczej. W tej trudnej sytuacji, chcąc uchronić dzieci przed utratą rodziny i trafieniem do systemu opieki instytucjonalnej, porządkują chaos, tworzą nowy ład, przyjmują nowe role i organizują życie na nowo. Może to świadczyć o ich elastyczności oraz aktywnym radzeniu sobie z sytuacjami trudnymi. Badania wykazały, że osoby o silnej nadziei podstawowej są bardziej otwarte na doświadczenie, łatwiej wybaczą doznane od innych krzywdy, są wdzięczne za otrzymane dobro (Gruszecka, Trzebiński, 2012).

Można wnioskować, że są to cechy ułatwiające proces adaptacji do zmian. Natomiast silne poczucie uogólnionej własnej skuteczności jest skorelowane z silniejszą motywacją, konsekwencją w działaniu (Brzezińska, 2011; Oleś, 2009) oraz proaktywnym radzeniem sobie w sytuacji doświadczania stresu (Pervin, John, 2002).

Kolejna analiza statystyczna wykazała, że osoby starsze pełniące funkcję rodziców zastępczych charakteryzuje niższy poziom orientacji pozytywnej, co oznacza, że są osobami mniej zadowolonymi z życia, niż seniorzy niepełniący tej funkcji. Można przypuszczać, że kłopoty rodzinne, których konsekwencją jest umieszczenie dzieci w systemie pieczy zastępczej, codzienne trudności związane z opieką nad wnukami, brak czasu na wypoczynek, realizację własnych potrzeb i zainteresowań, może mieć związek z obniżeniem zadowolenia i satysfakcji z życia u osób w grupie badanej. Orientacja pozytywna jest w znacznym stopniu odpowiedzialna za adaptacyjne funkcjonowanie ponieważ jest związana z korzystną samooceną, wysoką satysfakcją z życia i wysoką oceną jakości życia (Łąguna i in., 2011; Sobol-Kwapińska, 2014). Jest więc ważnym zasobem sprzyjającym adaptacji do starości i jednocześnie odzwierciedlającym poziom przystosowania do tego okresu życia. Uzyskany wynik może sugerować, że rodzice zastępczy w późnej dorosłości, przyjmujący na siebie rolę nieadekwatną do wieku, doświadczają kryzysu związanego z niemożnością realizowania naturalnych potrzeb przypisanych do etapu życia, w którym się znajdują.

Podsumowując, można stwierdzić, że funkcja rodzica zastępczego w okresie późnej dorosłości jest sytuacją trudną, obciążającą, związaną z zakłóceniem cyklu życia człowieka. Ta wyjątkowa grupa seniorów powtarza zadania rozwojowe z innego etapu życia, co może utrudniać proces adaptacji do starości i nasilać naturalny kryzys związany z przystosowaniem się do zmian w tym okresie życia. Należy zauważyć, że w literaturze przedmiotu brakuje badań porównawczych, do których można by odnieść uzyskane wyniki, ponieważ do tej pory nie prowadzono podobnych badań rodziców zastępczych w zakresie badanych zmiennych. Uzyskane wyniki badań stanowią cenne źródło wiedzy dla praktyków pracujących ze

spokrewnionymi rodzicami zastępczymi w okresie późnej dorosłości, ukazując perspektywę tej grupy seniorów. Podjęcie się opieki nad wnukami jest dla

nich dużym wyzwaniem, które wymaga zrozumienia, troski i udzielenia odpowiedniego wsparcia ze strony instytucji do tego powołanych.

Bibliografia

- Bandura, A. (2007). *Teoria społecznego uczenia się*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brzezińska, M. (2011). *Proaktywna starość. Strategie radzenia sobie ze stresem w okresie późnej dorosłości*. Warszawa: Difin SA.
- Brzezińska, A., Appelt, K., Ziółkowska, B. (2016). Psychologia rozwoju człowieka. (W:) J. Strelau, D. Doliński (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki, Tom 2*, 95-292. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Akademickie.
- Brzezińska, A., Hejmanowski, Sz. (2016). Okres późnej dorosłości. Jak rozpoznać ryzyko i jak pomagać? (W:) A. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, 623-664. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Burgess, C., Rossvoll, F., Wallace, B., Daniel, B. (2010). 'It's just like another home, just another family, so it's nae different' Children's voices in kinship care: a research study about the experience of children in kinship care in Scotland. *Child and Family Social Work*, 15, 297-307.
- Byra, S. (2014). Nadzieja podstawowa i percepcja własnej niepełnosprawności a radzenie sobie osób z urazem rdzenia kręgowego. *Hygeia Public Health*, 49(4), 825-832.
- Caprara, G.V. (2009). Positive orientation: Turning potentials into optimal functioning. *The Bulletin of the European Health Psychologist*, 11(3), 46-48.
- Caprara, G.V., Alessandri, G., Eisenberg, N., Kupfer, A., Yamaguchi, S., Fukusawa, A., Steca, P., Caprara, M.G., Abela, J.R. (2012). The Positivity Scale. *Psychological Assessment*, 24(3), 701-712. <https://doi.org/10.1037/a0026681>
- Erikson, E.H. (2002). *Dopełniony cykl życia*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis
- Farmer, E. (2009). How do placements in kinship care compare with those in non-kin foster care: placement patterns, progress and outcomes? *Child & Family Social Work*, 14, 331-342.
- Gruszecka, E., Trzebiński, J. (2012). Siła nadziei podstawowej, poziom samooceny i typ więzi między ludźmi a odczuwanie i wybaczenie krzywd – badanie autobiograficzne. *Przeгляд Psychologiczny*, 55, 215-232.
- Główny Urząd Statystyczny, (2022). Piecza zastępcza w 2022 roku. (Za:) <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/dzieci-i-rodzina/dzieci/pieczka-zastepcza-w-2022-roku,1,7.html> (dostęp: 12.10.2023).
- Heszen, I., Sęk H. (2007). *Psychologia zdrowia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Juczyński, Z. (1997). Psychologiczne wyznaczniki przystosowania się do choroby nowotworowej. *Psychoonkologia*, 1, 3-10.
- Juczyński, Z. (2000). Poczucie własnej skuteczności – teoria i pomiar. *Folia Psychologica*, 4, 11-23.
- Juczyński, Z. (2009). *Narzędzia w promocji i psychologii zdrowia*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Kardaś-Grodzicka, E. (2020). *Bilans zysków i strat a wybrane zasoby osobiste rodziców zastępczych u prognozy starości. Aspekty psychologiczno-pedagogiczne*. Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku
- Krok, D. (2013). Nadzieja jako predyktor dobrostanu psychicznego. *Polskie Forum Psychologiczne*, 13(2), 157-172.
- Kuryś-Szyncel, K. (2017). Diagnoza starości w Polsce. (W:) A. Błachnio, K. Kuryś-Szyncel, E. Martynowicz, A. Molesztak (red.), *Psychologia starzenia się i strategię dobrego życia*, 39-60. Warszawa: Difin.
- Łaguna, M., Oleś, P., Filipiuk, D. (2011). Orientacja pozytywna i jej pomiar: Polska adaptacja skali orientacji pozytywnej. *Studia Psychologiczne*, 49(4), 47-54.
- Metzger, J. (2008). Resiliency in Children and Youth in Kinship Care and Family Foster Care. *Child Welfare Journal*, 6, 115-140.
- Okoń, W. (2017). *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa: Żak Wydawnictwo Akademickie.
- Oleś, P. (2009). *Wprowadzenie do psychologii osobowości*. Warszawa: Scholar.
- Olszewski, H. (1998). Starość i starzenie się. (W:) W. Szewczuk (red.), *Encyklopedia psychologii*, 855. Warszawa: Fundacja Innowacja.
- Pervin, L.A., John, O.P. (2002). *Osobowość. Teoria i badania*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Poprawa, R. (2001). Zasoby osobiste w radzeniu sobie ze stresem. (W:) G. Dolińska-Zygmunt (red.), *Podstawy psychologii zdrowia*, 103-141. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Ruszkowska, M. (2013). *Rodzina zastępcza jako środowisko opiekuńczo-wychowawcze*. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Sobol-Kwapińska, M. (2014). Orientacja pozytywna – koncepcje teoretyczne i przegląd badań. *Studia Psychologiczne*, 52(1), 77-90.
- Studen, S. (2006). Rozważania o godności z perspektywy człowieka w okresie starzenia się. (W:) S. Steuden, M. Marczuk (red.), *Starzenie się a satysfakcja z życia*, 17-28. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Studen, S. (2016). *Psychologia starzenia się i starości*. Warszawa: PWN.
- Straś-Romanowska, M. (2009). Późna dorosłość. Wiek starzenia się. (W:) B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, t. II, 263-292. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szatur-Jaworska, B., Błędowski, P., Dziegielewska, M. (2006). *Podstawy gerontologii społecznej*. Warszawa: Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Trzebiński, J., Zięba, M. (2003a). Nadzieja, strata i rozwój. *Psychologia Jakości Życia*, 2(1), 5-33.
- Trzebiński, J., Zięba, M. (2003b). *Kwestionariusz Nadziei Podstawowej BHI-12*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Ustawa o pomocy społecznej z dn. 12 marca 2004 r., Dziennik Ustaw 2004 r. nr 64 poz. 593. (Za:) <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20040640593> (dostęp: 12.10.2023).
- Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dn. 9 czerwca 2011 r., Dziennik Ustaw 2011 r. nr 149 poz. 887 z późniejszymi zmianami. (Za:) <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu2011490887> (dostęp: 12.10.2023).

- Vanschoonlandt, F., Vanderfaeillie, J., Van Holen, F., De Maeyer, S., Andries, C. (2012). Kinship and non – kinship foster care: Differences in contact with parents and foster child's mental health problems. *Children and Youth Services Review*, 8, 1533 – 1539.
- Wałęcka-Matyja, K. (2015). Role i funkcje rodziny. (W:) I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN S.A.
- Winogrodzka, L. (2007). *Rodziny zastępcze i ich dzieci*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.